

Delinkvent axloq mazmun-mohiyati va shakllanishi

Oxunjon Odil o'g'li Hamroqulov
olimovlaziz82@gmail.com
Gijduvon pedagogika kolleji

Annotatsiya: Ushbu maqolada delinkvent axloq mazmun-mohiyati va shakllanishiga oid olib borilgan izlanishlar asosida to'plangan ma'lumotlarga tayangan holda, turli psixologik nazariyalarda o'g'ma xulq-atvor xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: "og'ma xulq-atvor, delinkvent axloq, undov omillar, kognitiv jarayonlar, insonlar xulq-atvorini boshqarish.

The essence and formation of delinquent morality

Oxunjon Odil o'g'li Hamroqulov
olimovlaziz82@gmail.com
Gijduvon pedagogical college

Abstract: This article discusses the characteristics of innate behavior in various psychological theories, based on the data collected on the basis of research on the content and formation of delinquent morality

Keywords: "Behavioral behavior, delinquent morality, motivational factors, cognitive processes, human behavior management.

Delinkvent xulq-atvor muammosi (huquqqa qarshi, jamiyatga qarshi) ko'pgina ijtimoiy fanlarning tadqiqotida asosiy o'rin egallaydi, chunki ijtimoiy tartib umuman davlatning rivojlanishida, shu bilan birga har bir fuqaroning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Huquqqa qarshi xulq-atvoriga nisbatan turli yondashuvlar mavjud bo'lib, psixologik adabiyotda odatda delinkvent xulq-atvor deb fikr yuritiladi. Ushbu tushuncha lotin tilida "*delinquens*" - "noo'rin hatti-harakat"ni angalatadi. Ushbu atamani biz shaxsning qonunga qarshi xulq-atvori deb tushunamiz - hozirgi jamiyatda va hozirgi vaqtda o'rnatilgan qonunlarni buzishga yo'naltirilgan, ijtimoiy tartib yoki boshqa odamlarning farovonligiga xavfli hisoblangan va jinoiy javobgarlikka tortiladigan aniq bir shaxsning harakatlari. Qonunga qarshi xulq-atvor namoyish etayotgan shaxs - delinkvent shaxs deb tavsiflanadi, uning harakatlari esa - delinkventlar deb ataladi.

Kriminal xulq-atvor - delinkvent xulq-avtorning orttirib ko'rsatilgan shakli. Umuman olganda, delinkvent xulq-atvor jamiyatning qonunlarida aks ettirilgan, davlat hayotida mavjud bo'lgan me'yorlariga bevosita qarshi yo'naltirilgan.

Maxsus adabiyotda ko'rib chiqilayotgan atama turli ma'nolarda qo'llaniladi. A.E.Lichko "o'smir" psixologiyasining amaliyotiga "delinkventlik" tushunchasini olib kirib, uning yordamida jinoiy javobgarlikka tortilmaydigan, jamiyatga qarshi mayda harakatlarni chegaralab qo'ydi. Masalan, maktabga bormaslik, assotsiativ guruhga tegishligi, mayda bezorilik, zaiflarni tahqirlash, kichik miqdorda pullarni tortib olish, mototsikllarni olib qochish va hokazo.

V.V.Kovalyov delinkventlikning bunday tushunchasiga qarshi delinkvent xulq-atvorni - jinoiy xulq-avtor ekanligiga ishora qiladi.

Chet elda keng tarqalgan "delinkvent" atamasi, voyaga yetmagan jinoyatchilarga nisbatan qo'llaniladi. Ma'lumotlarga qaraganda delinkvent - bu 18 yoshgacha bo'lgan shaxs, uning xulq-atvori guruh yoki individga zarar yetkazadi va jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida me'yoridagi ijtimoiy guruhlar bilan o'rnatilgan chegaradan oshgan deb izoh keltirilgan. Voyaga yetganidan keyin delinkvent avtomatik tarzda jamiyatga qarshi shaxsga aylanadi.

Psixologik adabiyotlarda delinkventlik tushunchasi ko'proq noqonuniy xulq-atvor bilan bog'liq. Bu jamiyat tartibining me'yorlarini buzuvchi turli xil xulq-atvor. Ushbu xulq-atvor jinoyat darajasiga yetmaydigan ma'naviy-ahloqiy me'yorlarining mayda buzilishlari shaklida bo'lishi mumkin. Bu yerda u jamiyatga qarshi xulq-avtor bilan tenglashadi. Shu bilan birga u jinoyat kodeksiga muvofiq jazolanadigan jinoiy harakatlarda ifodalanishi mumkin. Bu vaziyatda xulq-atvor kriminal, jamiyatga qarshi bo'lib qoladi.

Delinkvent xulq-atvorning keltirilgan turlarini - noqonuniy xulq-atvorning shakllanish bosqichlaridek, hamda uning namoyishlariga nisbatan mustaqil deb ko'rib chiqish mumkin.

Jamiyat qoidalarining xilma-xilligi qonunga qarshi xulq-atvorning kichik turlarini paydo qiladi. Delinkvent xulq-atvorning turli shakllarining klassifikatsiya muammosi fanlararo ahamiyatga ega.

Ijtimoiy huquqiy yondashishda qonunga qarshi harakatlarni zo'rlash va zo'rmaslik (yoki g'arazli) harakatlarga bo'lish keng qo'llaniladi.

Klinik tadqiqotlar doirasida V.V.Kovalyovning bir necha o'zaklar asosida qurilgan, qonunbuzarliklarning kompleks tizimlanishi katta qiziqish uyg'otadi. Ijtimoiy psixologik o'zakda - intizomga qarshi, jamiyatga qarshi, huquqga qarshi; klinik-psixopatologik o'zakda - patologiyasiz va patologik shakllar; shaxs-dinamik o'zagida - reaksiyalar, rivojlanish kabi holatlar tashkil topgan. A.G.Ambrumova va L.Ya.Jezlova qonunbuzarliklarning ijtimoiy psixologik shkalasini taqdim etdilar: intizomga qarshi, jamiyatga qarshi, delinkvent - jinoiy va autoagressiv xulq-atvor

(ta'kidlash joizki, ushbu mualliflar delinkvent xulq-atvorga faqat jinoiy xulq-atvorni tenglashtiradilar).

Shaxsga ta'sir qilish me'yorini va delinkventlikning ifodalanish darajasini aniqlash kabi savollarning yechimi uchun, qonunbuzarlar turlarini tizimlashtirish katta ahamiyat kasb etadi. 1932 yilda N.I.Ozereskiy tomonidan shaxs shakllari o'zgarishining fe'l-atvori va ifodalanish darajasi bo'yicha hozirgi vaqtda ham dolzarb hisoblangan voyaga yetmagan qonunbuzarlarning turlanishi taklif etilgan. Bular: tasodifiy, odatiy, mustahkam va tajribali qonunbuzarlar.

Qonunbuzarliklar sodir etgan, o'z navbatida o'smirlar o'rtasida A.I.Dolgova, Ye.G.Gorbatskaya, V.A.Shumilkin va boshqalar quyidagi uchta turini ajratadilar:

1) Mantiqiy ravishda kriminogen - jinoiy xulq-atvorga shaxsning kriminogen "hissasi" ijtimoiy muhit bilan hamkorlikda hal etuvchi kuch hisoblanadi, jinoyat xulq-atvorning odatiy turidan kelib chiqadi, u sub'ektning maxsus qarashlari, yo'naltirishlari va qadriyatlari bilan shartlanadi;

2) Vaziyat-kriminogen - ma'naviy me'yorlarni buzish, ma'lum darajada noqulay vaziyat bilan shartlangan jinoiy xulq-atvorga ega bo'lmagan qonunbuzarliklar va jinoyatni o'zi; jinoiy xulq-atvor sub'ektning rejalariga muvofiq bo'lmasligi va uning nuqtai nazaridan buzilishlar (ekspres) bo'lishi mumkin; bunday o'smirlar, qonunbuzarlik ularning tashabbusi bo'lmagan holda, odatda jinoyatni guruhda va alkogol mastlik holatida sodir etadilar;

3) Vaziyat turi - negativ xulq-atvorning kam darajada ifodalanishi; individ gunohi tufayli paydo bo'lmagan, vaziyatni hal etuvchi ta'sir; bunday o'smirlarning hayoti ijobiy va salbiy ta'sirlar kurashi deb tavsiflanadi.

Shunga o'xshash holda, V.N.Kudryavsev tajribali jinoyatchilar haqida fikr yuritadi (doimiy jinoyatlar sodir etib, ulardan ko'rgan foyda evaziga hayot kechirayotgan shaxslar), vaziyat (atrof-muhitga qarab harakat qiluvchi), tasodifiy (ilk bor qonunbuzganlar).

Delinkvent xulq-atvor shaxsning deviant xulq-atvorining shakli sifatida bir qator xususiyatlarga ega.

Birinchidan, bu - shaxs og'ma xulq-atvorining kam o'rganilgan turlaridan biri. Masalan, jinoiy deb topilgan faoliyat doirasi, har xil vaqtda, turli davlatlarda turlicha talqin qilinadi. Qonunlarning o'zi bir xil ma'noli emas va ularning nomukammalligi tufayli yoshi ulug' aholining katta qismini "jinoyatchi" deb hisoblash mumkin. Masalan, soliqlardan bosh tortish yoki kimgadir jismoniy jarohat yetkazish moddalari bo'yicha. Shunga o'xshash, hamma yolg'on gapirish mumkin emasligini biladi. Ammo, doim va hamma yoqda haqiqatni gapiradigan inson, vaziyatga qaramasdan, yolg'on gapirayotganga nisbatan ko'proq noadekvat ko'rinadi.

Ikkinchidan, delinkvent xulq-atvor asosan huquqiy me'yorlar- qonunlar, me'yoriy aktlar, intizom qoidalari bilan boshqariladi.

Uchinchidan, noqonuniy xulq-atvor - deviatsiyaning eng xavfli turlaridan biri deb tan olingan, chunki ijtimoiy tuzilish asoslariga jamiyat tartibiga xavf soladi.

To'rtinchidan, shaxsning bunday xulq-atvori har qanday jamiyatda faollik bilan ayblanadi va jazolanadi. Har qanday davlatning asosiy funksiyasi qonunlarni ishlab chiqish va ularning amalga oshirilishini nazorat qilish, shuning uchun deviatsiyaning boshqa shakllaridan farqliroq, delinkvent xulq-atvor mahsus jamiyat institutlari tomonidan boshqariladi: sudlar, tergov organlari, jazoni ijro etish muassasalari.

Beshinchidan, eng muhimi, noqonuniy xulq-atvorning o'zi shaxs va jamiyat o'rtasida - individual intilishlar va jamiyat ehtiyojlari o'rtasida nizo mavjudligini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Ўсмирларда психологик ҳимоя механизмларининг намоён бўлишининг ўзига хослиги. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 4 son 103-112 b.
2. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Экстремал вазиятларда копинг хулқ-атвор ва стратегиялар намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 3 son 98-106 b.
3. Olimov L.Ya., M.B.Rasulova. O'smir shaxsi shakllanishida ahloqiy normalarning ijtimoiy-psixologik ahamiyati. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 675-683 p.
4. Olimov L.Ya., Bahronova M.O'. O'smirlar ma'naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 407-413 p.
5. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Психологические механизмы девиантного поведения. Психология XXI века. Ярославль., 2020. -С. 125-127.
6. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o'gishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Tafakkur avlodi" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
7. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o'quv qo'llanma. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
8. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O'smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. "Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.
9. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnosics. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.
10. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.
11. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. "Durdona" nashriyoti. Buxoro.

2020. -В. 1103.

12. Олимов Л.Я. Социально-психологический подход к исследованию конфликтов. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2019 год, Выпуск 19. 379-381 ст.

13. Олимов Л.Я. Теоретические основы педагогической технологии. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2018 год, Выпуск 18. 163-165 ст.

14. Олимов Л.Я. Теоретический анализ проблемы креативности в психологии. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 23, 2021 г. С 237-241.

15. Олимов Л.Я., Жумаев Н.З. Педагогическое общение педагога со студентами. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2017 год, Выпуск 15. 198-203 ст.

16. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Диагностика Управленческих Способностей. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 2, 2020 г. С 204-209.

17. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Психологические механизмы девиантного поведения. Психология XXI века. Ярославль., 2020. -С. 125-127.

18. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Стрессли вазиятларда психологик ҳимоя механизмлари ва копинг хулқ-атвор намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари: стрессли вазиятларда психологик ҳимоя механизмлари. Psixologiya ilmiy jurnali. 2020 yil, 4 son 109-115 b.

19. Elov Z.S. Axmedova A.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan nutq buzilishlari va ularni yuzaga keltiruvchi sabablarninig bola ruhiyatiga psixologik ta'siri. respublika ko'p tarmoqli ilmiy tadqiqotlar sammiti. 02/2022. 234-237.

20. Sharifova M.Z. Elov Z.S. Priorities of psychological services in preschool educational organizations. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, Volume 3, Issue 3, Mar., 2022. 900-904

21. Elov Z.S. O'smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta'siri. science and education scientific journal volume 3, issue 3 march 2022 442-447

22. Elov Z.S. Nutqda uchraydigan buzilishlar va ularni yuzaga keltiruvchi sabablarning bola ruhiyatiga psixologik ta'siri. Pedagogik mahorat (Ilmiy-nazariy metodologik jurnal). 1, 2022 fevral 103-105

23. Elov Z.S. Ichki ishlar organlari xodimlari orasida suisidal xulq motivasiyasi namoyon etilishining ijtimoiy-psixologik sabablari. The best INNOVATOR IN SCIENCE №1 2022. 583-591

24. F.F.Usmonov, Z.S.Elov. Suicide - as a global problem facing humanity. web of scientist: international scientific research journal. Volume 3, Issue 2, Feb., 2022 349-

354

25. Elov Z.S. Berdiyeva D.Sh. Psychological reasons for suicide motivation in adolescents with deviant behavior. Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal. volume 2, issue 2 February 2022 1003-1009

26. Z.S.Elov. Suicide as a global problem facing humanity. Science and Education №2. 2022 1247-1252

27. Elov Z.S. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. O'quv-metodik qo'llanma. 2021. Vuxoro 1-164.

28. Elov.Z.S. Qadimgi xalqlar urf-odatlari va rivojlangan jamiyatda ўz joniga qasd qilişning ijtimoiy psixologik sabablari. Tarix va bugun (qadimgi xalqlar urf-odatlari va bugungi zamon) Jamiyat va innovatsiyalar. 10.2021 169-173

29. Z.Elov. Qobiliyatning shaxs psixologiyasidagi o'rni va Danning-Kryuger effekti. pedagogik mahorat 2021/10/30 No. 5 Страницы 143-144

30. Элов З.С. Психологические особенности самоубийств среди сотрудников оwd. Психология XXI столетия. 2020 401-403

31. З.С. Элов Суицидал хулқнинг намоён бўлиши боқичлари (ички ишлар идоралари ходимлари мисолида). ЎзМУ ХАБАРЛАРИ 1/3 2017. 323-325

32. Элов. З.С. Профилактика самоубийств сотрудников оwd. Вестник интегративной психологии. 2017 208-212